

10. Септуагинта (LXX)

Предмет: Увод у Стари Завет

доц. др Ненад Божовић

Београд, 07.12.2023.

Литература

- Р. Кубат, *Септуагинта*, у: Траговима писма II, Београд 2015, 17-86.
- Д. Милин, *Увод у Свето Писмо Старог Завета*, Београд 1991, 87-92.
- Р. Кубат, *Септуагинта*, у: Лексикон библијске егзегезе (прир. Р. Кубат/П. Драгутиновић), Београд 2018, 394-397.

Структура

- 1. Појам и значај LXX
- 2. Историјски контекст настанка LXX (Јевреји у Египту)
- 3. Антички извештаји о LXX
- 4. Хипотезе о настанку LXX у савременој библистици
- 5. Значај LXX данас

Појам и значај Септуагинте (LXX)

- Уопштена употреба појма LXX подразумева само древни превод библијских списа на са јеврејског на грчки језик сачињен у Александији од стране јеврејске заједнице средином 3. в. пХ
- За православне, LXX није „само превод“: од самих почетака Црква је усвојила, користила и преносила овај текст као своје Свето Писмо (LXX)
- Свето Писмо Православне Цркве је, пре свега, Септуагинта, јер се без прекида користи у источном хришћанству од његовог настанка; новозаветни списи се надовезују на LXX, Оци Цркве користе LXX у егзегези, LXX је основ химнографије и иконографије, а преводи Библије на словенски, румунски као и на савремене језике православних цркава настали су из LXX.

Појам и значај Септуагинте (LXX)

- Међутим, LXX никада није ни једним сабором одређена као једини званични и ауторитативни текст Православне Цркве како је то, рецимо, учињено са Вулгатом у Римокатоличкој Цркви; без обзира на то улога и значај LXX у предању је неоспоран и немерљив.
- Митрополит Иларион Алфејев: „Православна Црква никада није канонизовала само један текст или превод Светог Писма, нити само један рукопис или издање. Не постоји у Православљу (само) један и једини општеприхваћени текст Библије“. Као аргумент у прилог овом ставу Алфејев помиње да ни апостолска Црква није тежила канонизацији једног типа библијског текста, па ћемо у Новом Завету наћи цитате како из LXX тако из масоретског текста (MT). И. Алфејев, *Переводы Библии*, 31.
- Упркос значају LXX за Цркву, не треба заборавити да је LXX иницијално била јеврејски подухват.

Појам и значај Септуагинте (LXX)

- LXX је једно од највећих подухвата антике како лингвистички тако и културолошки
- LXX је квантитативно најобимнији превод семитског корпуса сакралне литературе на индоевропске језике
- LXX је истовремено и први превод Јеврејске Библије
- LXX је отворила простор хришћанске мисије у хеленском свету

Појам и значај Септуагинте (LXX)

- Научна парадигма на Западу после реформације: масоретски текст и занемаривање LXX;
- У текстуалној критици LXX се увек користила на спорним местима где MT има нејасно читање, али се она може схватити и као „самостално“ дело без релације са MT, намењено пре свега онима који уопште и не познају јеврејски језик
- Рукописи MT око 5 векова млађи од најстаријих рукописа LXX; последњих 20 година – интензивно проучавање LXX
- Савремене хипотезе: „LXX није тек превод на грчки, већ коначна верзија светописамског текста (Endtext) која представља посебну текстолошку и теолошку традицију.“

Јевреји у Египту од 6-2. века пре Христа

- Након пада Јерусалима 586. г. пХ, одлазак групе Јевреја у Египат - убиство вав. намесника Годолије и скривање завереника заједно са народом у Египту (извештаји пророка Јеремије, Јер 43)
- Јудејске колоније у Египту (Тафнес, Леонтопољ, Оксирих, Теба, Елефантина) – наставак одласка Јудеја у Египат током персијске и хеленске владавине (сведочанства бројних папируса)
- Велики прилив током владавине Птолемеја I Сотира у Александрију (добровољни долазак због бољих животних услова и других погодности)
- Јевреји су чинили две петине Александрије у доба настанка LXX

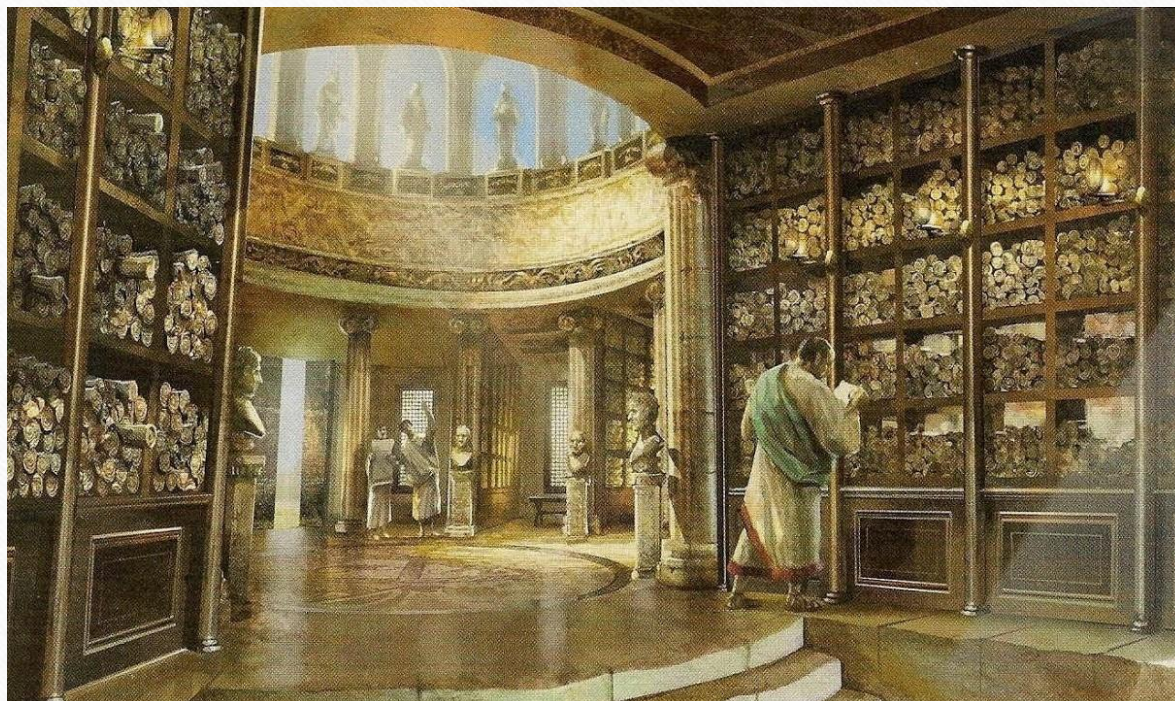
Историјски контекст настанка LXX

- Птолемеиди (хеленски владари Египта након Александра Македонског) су подржавали науку и уметност, односно класичне учености, философију и образовање (нарочито Птолемеј I Сотир и Птолемеј II Филадельф)
- Александријска библиотека је била део Музеја (Μουσεῖον – дом муза) – дом музике, театра, философске школе и библиотеке
- Најпознатији александријски научници (Архимед и Ерастотен) – Александрија постаје најзначајнија интелектуална средина античког света
- У замену за дарожљивост владара учени људи су помагали саветима у владању

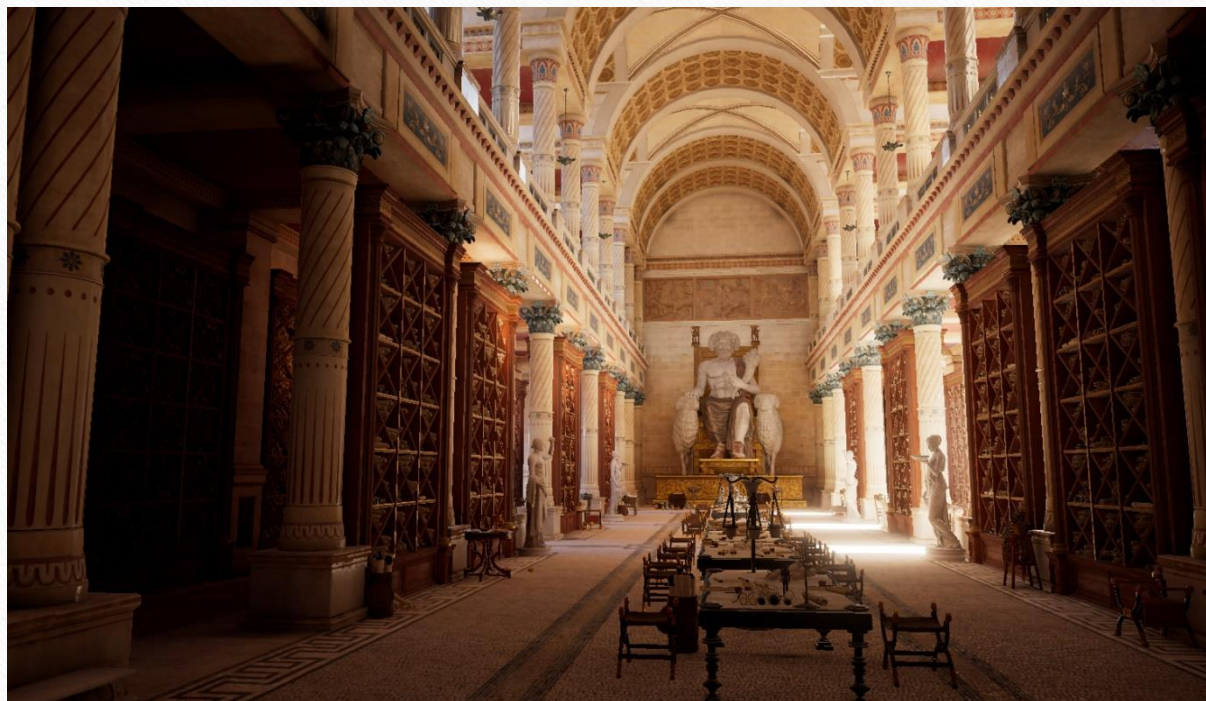
Александријска библиотека

Александријска библиотека

Александријска библиотека

Историјски контекст настанка LXX

- Примање грчког језика као говорног језика, а јеврејски заборављен;
- утицај хеленске културе и мисли, нове идеје; синкретизам и политеизам
- потреба превода Светог Писма на грчки језик због синагогалне заједнице

Антички извештаји о LXX

- *Јудејски егзегета Димитрије* (деловао је за време Птолемеја IV Филопатора 221-205) – сачуван фрагмент показује цитирање Библије по LXX, користи њену хронологију и формулације
- *Јудејски егзегета Аристовул* (користио алегорезу као метод тумачења Библије) датира настанак LXX у време Птолемеја II Филадельфа (283-246): „Потпуни превод свих делова Закона десио се пак под владаром чији је надимак Филадельф, који је своју намеру извршио врло посвећено, док је Димитрије Фалер покренуо све што је требало.“
- Аристовул Библију цитира на грчком што показује раширену употребу превода
- Јудејски историчар Евполем – Историја јудејских царева, цитира по LXX

Антички извештаји о LXX – Аристејево ПИСМО

- Писац Аристеј, високи дворанин и савременик догађаја превода: цар Птолемеј II Филадельф подигао велику библиотеку у коју је желео да скупи књиге из целог света
- Управник царске библиотеке, Димитрије из Фалерона, обавештава цара о потреби превода Мојсијеве Торе; тражи одобрење од јерусалимског првосвештеника и тражи преводиоце
- Седамдесет и два преводиоца стижу у Александрију на гозбу коју је приредио цар

Антички извештаји о LXX – Аристејево ПИСМО

- Превод се врши на острву Фарос и свакодневно упоређује и поравнава уз надгледање Димитрија из Фалерона
- По завршетку превод јавно прочитан пред јудејском заједницом те једнодушно прихваћен: баца се проклетство на сваког ко би изменио реч
- Превод „освећен и потпуно тачан“

Аутентичност Аристејевог писма?

- Аристејево писмо је дуго важило као неупитно историјско сведочанство, али је савремена критика показала да је у питању псеудоепиграф из друге половине 2. века пХ
- Разлози: а) наведени подаци не одговарају историјским чињеницама – Димитрије из Фалерона није био библиотекар на двору Птолемеја II Филаделфа, него Птолемеја I Сотира, Филаделф га је уклонио са двора по доласку б) писац у неколико наврата користи имперфект те „несвесно“ открива да се радња дешавала у прошлости в) жанровски је текст приповедна проза, а не епистографија

Аутентичност Аристеевог писма – циљ писања

- Циљ Аристеевог писма је апологетски: жели да оправда и промовише александријски превод
- Историјска позадина: унутрашња превирања у оквиру јудејске заједнице
- Писац брани позицију превода наспрам „антијелиниста“ који су били против превода, а можда истиче важност александријског превода наспрам других (којих је било)
- Житије св. Кирила и Методија по питању превода има сличности са Аристеевим писмом (елементи предања попут Св. Симеона Богопримца као преводиоца LXX)

Аутентичност Аристејевог писма – аргументи за

- Поред тога што је у питању псеудоепиграфија, писмо има историјских елемената: превод јесте настао у време Птолемеја II Филаделфа и у превођењу је учествовало више лица
- Прво је преведен Закон, а према ИСир се закључује са су пророци и писци преведени најкасније до 100. г. пХ
- Преводиоци долазе из Јерусалима – јеврејски се могао добро научити само у Палестини, постојале су дакле јаке везе између Александрије и Јерусалима

Аутентичност Аристеевог писма – аргументи за

- Поклони јерусалимског свештенства Птолемеју: ово може имати историчну основу: истовремено кад и LXX настао је превод Самарјанског Петокњижја тзв. Самаритикона па су поклони цару могли бити у циљу промовисања превода са јеврејске Торе
- Кодификација јавног Закона за време Птолемеја (која је потом примењивана у судовима): јеврејска Тора је преведена као обичајни закон јеврејске верске заједнице

Антички извештаји о LXX – Филон Александријски

- Филон Александријски, јудејски егзегета (20 г. пХ – 50. г) углавном понавља садржај Аристеевог писма
- у делу *De Vita Moisis* „они као људи надахнути, пророчки су говорили истим речима и изразима као да су под непосредним утицајем надахнитеља“ – преводиоци богонадахнути
- „Грчки текст је усклађен са јеврејским тако да је све преведено одговарајућим изразима и речима које потпуно одговарају означеним стварима“ – превод истоветан са оригиналом

Антички извештаји о LXX – Филон Александријски

- Филонова сведочанства о LXX показују да је превод уживао велики углед
- Филон је био веома образован човек, креативан мислилац и проповедник у синагоги

Антички извештаји о LXX – Јосиф Флавије

- Јосиф Флавије, јеврејски историчар (37-100) – понавља садржину Аристеевог писма са још неким детаљима: „управо је одувек било у нашем обичају да ништа од онога што ми код себе уважавамо не ускраћујемо у преношењу другима“
- Према Флавију, Јевреји су увек гајили ту отвореност – то показују у таргуми па се може говорити о преводу још у раној фази боравка у Египту
- Велики ауторитет LXX у његово време

Антички извештаји о LXX – Јосиф Флавије

- Број преводаца: 70 или 72? - Јосиф наводи оба
- Број 70: седамдесет стараца са Мојсијем на Синају (Изл 24), седамдесет старешина добија Духа (Бр 11)
- Бр 72: 6 преводаца из 12 племена Израиљевих

Патристички извештаји о LXX

- Св. Иринеј Лионски, св. Климент Александријски и св. Јустин Мученик наводе да су преводиоци били затворени у 72 ћелије и да нису били у додиру, а након завршетка превода сви текстови су били идентични

Значајније научне хипотезе о настанку LXX

- П. де Лагард: за сваки текст LXX постојао је један оригинални превод који је прошао кроз више рецензија (углавном прихваћено мишљење)
- П. Кале: није постојао један пратекст који је прошао више рецензија, већ је сапостојао низ превода независно један од другог (и то од једне књиге) – преводи су настајали из богослужбених потреба попут таргума – онда је дошло до уједначавања и јединственог текста (није општеприхваћено)
- Аристејево писмо: има за циљ промовисање и афирмисање александријског превода наспрам многих; иако је један афирмисан, остали нису нестали и те верзије се јављају у Дап и Јевр, грчки фрагменти у Кумрану ...

Значајније научне хипотезе о настанку LXX

- Такери: превод настао у више етапа; приоритет за превођење заснивао се на богослужбеној употреби појединих књига или корпуса текстова.
- Прво је преведено Петокњижје у 3. в. у Александрији, у другој фази пророци па писци (после Торе, највећу богослужбену употребу читања имају пророци)
- Превод писаца садржи слободне парафразе, неке литерарне додатке, више упућене јавности него верницима у синагоги.

Разлози настанка превода

- Тора је подсећала александријске Јевреје на Излазак, давала одговоре на питања постанка света и човека и заокруживала религијска уверења заједнице
- Јеврејима се судило по Закону Торе – она је била и законски зборник
- Тора је имала велики богослужбени значај
- Тора чува идентитет мале заједнице у доминантној култури склоној асимилацији

Разлози настанка превода

- Флексибилност јеврејске заједнице: прихватање арамејског говорног језика и квадратног писма после ропства у Вавилону и чување писаног јеврејског у светим списима
- материјалну културу су узимали од других народа, али су чували веру у Јахвеа (пишу и говоре грчки, али не верују као Грци)
- читање Торе на службама: само писмознанци знају јеврејски па се чита на јеврејском, а онда се преводи на говорни народни језик на лицу места, ти преводи су парафразе више него прави преводи (арамејски таргуми)
- постоји сличност настанка таргума са настанком LXX (с тим што је LXX много озбиљнији превод)

Савремена схватања

- Различит однос према оригиналу (буквалан или слободан), различити стилови и квалитет превода – превод настао у дугом периоду од стране многих преводаца
- Најбољи је превод Петокњижја па историјских књига (највернији оригиналу), а превод пророка је слободнији;
- Најслободније су преведени писци тако да је нпр. за Дан Црква узела други превод (некада се сматрало да је у питању Теодотионов превод, али се данас зна да је у питању једна ранија рецензија јеврејско-арамејског оригинала, а делом прерађена LXX верзија
- Употреба семитизама показује да су преводиоци били Јевреји

Особине превода

- Различит однос према оригиналу (буквалан или слободан), различити стилови и квалитет превода – превод настао у дугом периоду од стране многих преводаца
- Најбољи је превод Петокњижја па историјских књига, а слабији пророка;
- Најлошије преведена је Дан тако да је Црква узела Теодотионов превод, а и мудросне такође
- Употреба семитизама показује да су преводиоци били Јевреји

Особине превода

- Превод избегава антропоморфизме (ИНав 4, 24) уместо „рука Божија“ преводи „моћ Божија“
- Лична имена се понекад преводе по етимолошком значењу Хава (Ева) се преводи као Зои (Живана); Јахве Цеваот (Господ над војскама) преводи се као Кириос Пандократор (Господ Сведржитељ)
- Неки изрази су грцизирани: Шабат – Саватон, Песах – Пасха итд.

Особине превода

- Емануил Тов: „Језик LXX је помало извештачен и не увек разумљив, али с обзиром на то да је то био превод светих списа, писмознанци су имали висок степен толеранције за то и прихватили су овај чудан грчки језик. Не мислим да је такав језик икада називан „јеврејски грчки“, слично јидишу, или да је уопште постојао у антици, али људи су наставили да пишу тим вештачким језиком Септуагинте. Неки апокрифи и псеудоепиграфи сведоче такав језик, а имамо и античке молитве оваквог типа (...). Слично, LXX је основа за Нови Завет и за потоњу јеврејско-грчку и хришћанску литературу. Језик таргума и Сиро-хексапле је био једнако извештачен.“

Рецепција и значај LXX

- Значај александријског превода је огроман – монументално дело израђено без данашњих помагала попут лексикона, граматика итд.
- Прво намењен египатским Јеврејима он се шири по свим хеленизованим синагогалним заједницама Палестине (Јерусалим, Кесарија), у Сирији (Дамаск, Антиохија Писидијска), Кипар (Саламис), Ефес, Солун, Атина...
- Од укупно 350 старозаветних места у НЗ, 300 је из LXX

Рецепција LXX у јудаизму

- Због хришћанског позивања на LXX, њен углед код Јевреја опада све до дана када су уместо празника прославе превода увели дан жалости (8. тевет) када је „три дана пао мрак на земљу“;
- дан се поистовећује са даном изградње златног телета
- Савремене текстуално-критичке и филолошке студије последњих деценија подижу углед LXX (истраживања професора емеритуса Емануила Това)

Потреба настанка нових превода после LXX

- Д. Милин: „Век или трајање једног превода је око 60 година“
- LXX је настала половином 3. века пре Христа и за 4 века језик се прилично изменио, језик LXX имао је архаичније, неразумљивије форме и требало га је прилагодити
- Осим првог разлога, настанак бројних текстуалних варијанти које су настале током преписивања изискивао је извесну стандардизацију текста
- Преводи Аквиле, Симаха и Теодотиона у 2. веку по Христу

Одлике каснијих превода

- Аквила – ропски однос према тексту – утицај рабинске херменеутике
- Симах – превођење по смислу, али слободније у односу на оригинал
- Теодотион – слично преводиоцима LXX
- Бл. Августин: „Аквила преводи ропски и дословно, Симах по смислу, Теодотион као стари (LXX)“
- У антици су се ова три превода називала „тројица“ (οι γ'), а означавали се α', σ' и θ'

Данило 4, 33 у LXX и Теодотионовом преводу

LXX

До зоре, пак, све ово испуниће се на теби Навуходоносоре царе вавилонски и ништа неће заказати од свега овога.” „Ја, Навуходоносор, цар Вавилона, седам година бејаш свезан, травом као вола, напасаше ме и зељем пољским, храних се, и предадох душу своју на молитву и постидех се због грехова мојих пред лицем Господа Бога небеског и због охолости своје Бога Богова умолих. И коса моја постаде као крило орла, нокти моји као као у лава, промени се тело моје и срце моје, наг ходах са животињама пољским. Сновићење видех и сумње су ме обузеле и временом сан велики ме обузе и обамрлост наиће ми.

⊖

Тог часа реч се испуни на Навуходоносору и од људи би прогнан и траву као во јеђаше и од росе небеске тело његово накваси се док му коса његова као лавља не нарасте и нокти његови као у птица.

Потреба за рецензијом LXX

- „Убрзано ширење хришћанских заједница и њихова територијална удаљеност увећавали су потребу умножавања списа. То је већ по себи узроковало већи број текстолошких варијанти. Иако ни код раних хришћана није постојала свест о потреби једнообразног библијског текста, постојање великог броја текстолошких варијација зацело није остављало равнодушним тадашње егзегете“ (Траговима Писма 2, стр. 63)

Потреба за рецензијом LXX

- Бројне разлике у рукописима LXX:
- 1. Услед непажње и незнања преписивача настајале су грешке
- 2. Уношење корекције како би се текст LXX прилагодио савременом говору
- 3. тенденциозне преправке Јевреја и неких хришћанских секти
- 4. ширење хришћанских заједница и територијална удаљеност

Оригенова Хексапла

- Да би утврдио међусобни однос грчких превода, Ориген у ступцима поставља Аквилу, Симаха, LXX и Теодотиона – тзв. Тетраплу
- Да би рашчистио однос између јеврејског текста и грчког он после додаје у прва два ступца јеврејски консонантски текст и транскрипцију на грчком
- Тако настаје шест стубаца (грч. хекс) те стога Хексапла (Ἑξαπλῶ)

Оригенова Хексаπλα - структура

Hebrew language text—Column 1	Transliteration Column 2	Aquila Column 3	Symmachus Column 4	Septuagint Column 5	Theodotion Column 6
יהי'	יהי'	יהי'	יהי'	יהי' κς	יהי'
י	χι	θπ	ο	οπι	οπι
שמעו	σμας	ηκουσε	επακούσας	εισήκουσέ	εισήκουσε
לך	κωλ	φωνής	της φωνής	της φωνής	της φωνής
אמרתי	θανουμαι	δεησεώς μου.	της ικεσίας μου.	της δεησεώς μου.	της δεησεώς μου.
יהי'	יהי'	יהי'	יהי'	יהי' κς	יהי'
יפ	όζει	καπάτος μου	ίσχύς μου	βοηθός μου	βοηθός μου
אמרתי	ούμαγευνη	(καλ) θυρεός μου'	και υπερασπιστής μου'	καλ <υ>περασπιστής μου'	(καλ) υπερασπιστής μου'
יב	βω'	έν αύτωι	αύτωι	<ν αύτωι	έν αύτωι
נפץ	βατε	έπεποιθησεν	έπεποιθησεν	ήλπισεν	ήλπισεν

Време и околности настанка Хексапле

- Хексапла је била подузеће које је коштало много и трајало дуго (нарочито имајући у виду стање писмености и доступности материјала и самих рукописа)
- Ориген је користио седам брзописаца и седам краснописаца, а рад је трајао 12 година
- Комплет је имао око 6000 страна у 50 томова и највероватније није имало копија (с обзиром на такав обим)

Рецепција Хексапле

- Јевсевије и Памфил (4. в) преписују само хексапларни стубац LXX који улази у црквену употребу, а многи критички знаци су замењивани или изостављани (тако се изгубио траг о могућним варијантама)
- Хексапларни стубац преписан у 50 примерака за време Константина Великог који их је поделио црквама

Превод LXX на српски?

- О потреби превода LXX на савремени српски језик
- Значај истраживања старословенског рукописног наслеђа за библијске студије